

Special Malta: imposant en boeiend erfgoed van 7000 jaar

Rijk ontmoetingspunt van verschillende culturen op relatief klein landoppervlak

Ten geleide

Het eilandenrijk Malta, gelegen op zo'n 100 km van Sicilië en bijna 300 km van de Noord-Afrikaanse kust, heeft zich door deze ligging kunnen ontwikkelen tot een waar ontmoetingspunt van verschillende culturen die in het verleden dit gebied bezocht hebben. Vandaar dat Malta ook een zeer lange historie kent, waarvan ontelbare, maar nog steeds groeiende aantallen overblijfselen ook thans nog getuigen. De bekende prehistorische megalithische bouwwerken trekken nog

steeds volop aandacht. Maar ook Feniciërs, Grieken, Puniërs, Romeinen en christenen lieten hier belangwekkende sporen na. Gevolgd door onder meer Arabieren, Kruisridders, Spanjaarden, Johannieten, Fransen en Britten.

In deze special belichten we in anciënniteitsvolgorde het erfgoed van zo'n 7000 jaar cultuur op een landoppervlakte van 316 vierkante kilometer, bestaande uit de eilanden Malta, Gozo, Comino en enkele kleinere en

onbewoonde eilanden. Daartoe geven we een impressie van achtereenvolgens wat uit de prehistorie, de Fenicische/Punische/Romeinse perioden en uit de Middeleeuwen en later vandaag de dag nog op Malta te zien en te beleven valt. En we ronden de special af met een panorama van aanvullende tips voor het bezoeken van bezienswaardigheden uit de verschillende historische perioden die een verblijf op dit eilandenrijk tot een onvergetelijke, rijke ervaring kunnen maken.

Nadere info:

www.visitmalta.com

www.heritagemalta.org

(copyright: Malta Tourism Authority)

Malta in de prehistorie

Megalithische monumenten kolossaler en groter dan elders in Europa

Malta, het kleine eiland in het hart van de Middellandse Zee, neemt samen met het nog kleinere Gozo een unieke positie in binnen de Europese prehistorie. Hebben in de late steentijd onze voorouders overal in Europa en Noord-Afrika hun sporen achtergelaten in de vorm van vaak kolossale monumenten; nergens zijn ze imposanter en beter bewaard gebleven dan op deze twee eilanden. Maar wat weten we eigenlijk van de vroegste inwoners van Malta en Gozo? Wie waren het die de tempels van Ġgantija, Mnajdra, Haġar Qim, Tarxien, of Kordin hebben gebouwd? Waar kwamen ze vandaan, hoe waren ze in staat de vaak meerdere tonnen wegende stenen te verplaatsten en welke rituelen werden er in deze complexe bouwwerken uitgevoerd?

Op sommige heldere dagen kun je vanaf hoge rotspunten op de Maltese noordkust Sicilië zien liggen. En omgekeerd kun je op zo'n mooie dag vanaf het grootste eiland in de Middellandse zee een glimp opvangen van haar veel kleinere zusje. Slechts een smalle zeestraat scheiden namelijk de twee eilanden van elkaar. Ruim 7000 jaar geleden moeten inwoners van Sicilië voor het eerst deze 90 kilometer lange oversteek hebben gewaagd. De vraag waarom, maar vooral ook de vraag hoe, ze die oversteek hebben gemaakt zal waarschijnlijk nooit worden opgelost. Eén ding staat echter vast: de allereerste mensen bereikten 5000 jaar voor het begin van onze jaartelling Malta vanuit Sicilië.

Ghar Dalam

Deze allereerste inwoners leefden vermoedelijk in en rondom de vele natuurlijke grotten van Malta. Ghar Dalam, aan de westkust is zo'n grot. Daar hebben archeologen in de afgelopen eeuw aardewerk, stenen en benen gereedschappen en voedselresten gevonden. Al deze vondsten wijzen op een herkomst van Sicilië. Ze laten bovendien zien dat deze eerste immigranten primitieve landbouwers waren. En hoewel ze zich vooral ophiielden in de omgeving van grotten bouwden ze toch ook al hele simpele hutachtige constructies. Die werden gebruikt als onderkomen en als opslagplaats voor hun voedselvoorraden. Vlak bij de grot van Ghar Dalam zijn twee van dergelijke hutten opgegraven.

In een daarvan van werden ook een paar strakke gestileerde figurines gevonden, de eerste menselijke afbeeldingen. Het klimaat van Malta was in die tijd niet veel anders dan nu. Om op een eiland waar gedurende het grootste deel van het jaar nauwelijks neerslag van betekenis valt te kunnen overleven moesten de eerste bewoners al over manieren beschikken om water uit de weinige natuurlijke bronnen af te tappen en om het regenwater op te kunnen slaan. Eveneens bij Ghar Dalam zijn dan ook uitgehakte ruimtes ontdekt die vermoedelijk als cisternen werden gebruikt. Ook de watersystemen en opslagtanks die aan de zuidkust bij Miskha zijn gevonden stammen vermoedelijk al uit die tijd.

en Gozo is verder ook dat ze ouder zijn dan veel van de megalithische structuren die van elders in Europa of Noord-Afrika bekend zijn. En ook hun vorm lijkt weinig verband te vertonen met wat men van elders kent. Ter vergelijking: de piramide van Gizeh werd gebouwd rond 2500 voor Christus en ook de eerste stenen cirkels van Stonehenge stammen ongeveer uit die tijd. Zelfs de afbeeldingen en versieringen in de tempels en de voorwerpen die men in alle tempels heeft aangetroffen vertonen nauwelijks gelijkenis met wat men uit andere, nabije culturen kent. Kortom in de late steentijd vindt er op Malta en Gozo een unieke ontwikkeling plaats. De eerste grote stenen tempel verrees op het eiland Gozo. De plattegrond van Ġgantija (wat letterlijk zoveel betekent als de plaats van reuzen) bestond uit twee naast elkaar liggende structuren omgeven door een gigantische buitenmuur. Elk van deze twee binnen de muren liggende bouwsels had twee paar halfcirkelvormige uitbouwen (kapellen?) die recht tegenover elkaar lagen. Een derde halve cirkel sloot de monumentale rechte

Vanaf 3600 voor Christus verschijnen er opeens overal op de beide eilanden megalithische bouwwerken. Hier een deel van de Haġar Qim tempel op Malta.

Binnen een halve eeuw na de deze eerste immigratiegolf lijken de nieuwkomers zich al over heel Malta te hebben verspreid. Niet langer worden hun overblijfselen alleen maar bij grotten aan de kust gevonden. Zo is er een grote vindplaats bij het meer in het binnenland gelegen Skorba. Deze groeiende populatie begint ook met het aanleggen van gemeenschappelijke begraafplaatsen, grote in de rotsen uitgehakte ruimtes waarin soms vele tientallen lichamen werden bijgezet. Ook de cisternen die er nu gebouwd worden zijn van een veel grotere omvang dan de relatief kleine waterbekkens uit de eerdere periode.

Kolossale tempels

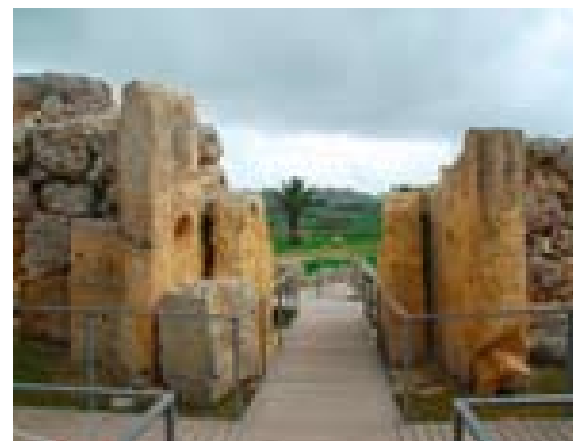
Dan, vanaf 3600 voor Christus verschijnen er - ogenschijnlijk uit het niets - opeens overal op de beide eilanden megalithische bouwwerken. Hoe binnen een zeer kort tijdsbestek – vermoedelijk niet meer dan een paar honderd jaar - meer dan dertig grote complexen structuren (tempels) gebouwd konden worden is nog altijd een raadsel. Dertig enorme monumenten op twee eilanden die samen

een oppervlakte hebben van nauwelijks meer dan driehonderd vierkante kilometer. De verbazing over de schaal van dergelijke operaties wordt alleen nog maar groter wanneer je je vervolgens realiseert dat aan de bouw van één zo'n tempel al ettelijke honderden personen tegelijkertijd jarenlang moeten hebben gewerkt, terwijl de totale bevolking op enig moment uit nauwelijks meer dan tienduizend personen – kinderen en bejaarden inclusief - kan hebben bestaan. 'Recent onderzoek heeft namelijk aangetoond dat er gewoon niet genoeg voedsel verbouwd kon worden om meer monden te voeden', aldus prof. Anthony Bonanno van de Universiteit van Malta.

Het merkwaardige aan de tempels van Malta

Ġgantija tempels; entree van de noordelijke tempel (gezien vanuit het noorden)

Ġgantija tempels; zuidelijke tempel met nis aan de noordwestkant.

De meeste archeologen gaan er tegenwoordig van uit dat de tempels voorzien moeten zijn geweest van een soort dak. Men baseert zich daarbij vooral op miniatures van tempels die tijdens opgravingen zijn aangetroffen. Hier een model van de tempel van Ta'Hagrat, gevonden bij de opgraving aldaar en thans in het Nationaal Archeologisch Museum. (foto: Coral Press)

toegangsweg (die de centrale as vormt) af. Dit grondplan keerde, met allerlei kleine variaties, in vrijwel alle andere tempels terug; een centrale as met aan beide zijden daarvan gelegen halfronde kapellen en aan het einde van de as nog een laatste halfronde ruimte. Wie nu een van de tempels op Malta bezoekt zal echter meestal moeite moeten doen om die originele structuren te herkennen. Dat komt omdat er in de eeuwen na het ontstaan voortdurend aan alle tempels is gebouwd en verbouwd.

Hoewel het niet precies te zeggen valt hoe de dakbedekking eruit gezien heeft en of alle delen overdekt waren, gaan de meeste archeologen er nu van uit dat grote delen van de tempels voorzien moeten zijn geweest van een soort dak. Men baseert zich daarbij vooral op een aantal miniatures van tempels die tijdens opgravingen zijn aangetroffen. Enkele fraaie exemplaren van dergelijke miniatures - de oudst bekende miniatures die er wereldwijd gevonden zijn - zijn te zien in het nationale archeologische museum in Valletta. Daar zijn ook de fraaiste van de vele honderden figurines en standbeelden die in de loop der jaren zijn gevonden tentoongesteld.

Fat ladies

Voor de zogenaamde 'fat ladies', afbeeldingen van zeer corpulente figuren, die in bijna alle tempels zijn gevonden, spreken erg tot

de verbeelding. Lang heeft men gedacht dat het hierbij om vrouwenbeelden ging. En dat heeft geleerden doen veronderstellen dat in de tempels van Malta een vorm van 'moedercultus' zou hebben plaatsgevonden. 'The cult of the great mother'. Vooral in feministische kring is deze theorie nog steeds populair. De meeste wetenschappers gaan er nu echter vanuit dat het geen afbeeldingen van vrouwen zijn. Vooral omdat duidelijke vrouwelijke geslachtskenmerken ontbreken. Italiaanse archeologen suggereerden onlangs in het geheel aan de prehistorie van Malta gewijde nummer van het tijdschrift *Archeo, Attualita del Passato*, dat dergelijke dikke figuren, waarvan sommige meer dan levensgroot, wellicht bovennatuurlijke wezens vertegenwoordigen die in de tempel aanbeden werden. Ze leggen ook een verband tussen enerzijds de enorme omvang van de tempelcomplexen en de behoefte om zeer weldoervoede - men gebruikt in dit artikel het woord obese - figuren af te beelden en anderzijds de sociale en economische problemen die zich in de late steentijd in toenemende mate voordeden. De groeiende bevolking en steeds complexere sociale structuren veroorzaakten namelijk sociale onrust en steeds grotere voedseltekorten. Het zeer fragiele ecosysteem van de eilanden was, zo blijkt ook uit ecologisch

onderzoek, nauwelijks bestand tegen de groeiende bevolkingsdruk. Enorme tempels en zeer vette godenbeelden zouden in zo'n geval een uitdrukking kunnen zijn van de behoefte van de bevolking aan overvloed en welvaart in een tijd van toenemende schaarste.

Hal Saflieni

Van alle tempelcomplexen op Malta en Gozo neemt dat van Hal Saflieni een heel bijzondere plaats in. Dit is als het ware een onderaards pendant van de 'normale' bovengrondse tempels. Bijzonder is hier ook dat daar tempel en begraafplaats geïntegreerd zijn in een uniek geheel. In alle andere gevallen werden de doden weliswaar in de omgeving van de tempel begraven, maar zelden binnen

Haġar Ġim; zuidwestelijk deel van de tempel.

Plattegrond van de Ġgantija tempels op Gozo. (illustratie: Stijndon, Wikipedia)

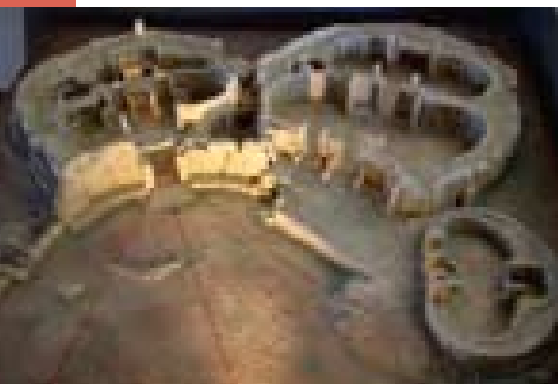
Haġar Qim tempel, noordzijde. (foto: Coral Press)

het heiligdom zelf. De beroemde Venus van Malta, een delicate afbeelding van een vrouw die in een serene pose op een bank ligt, werd in Hal Saflieni aangetroffen. Vermoedelijk had dit beeld, dat nu de topattractie vormt van het nationaal archeologisch museum in Valletta, een relatie met een vorm van vooroudercultus.

Nieuwe migraties

Rond 2500 raken dan vrijwel alle tempelcomplexen in onbruik. Het aantal inwoners

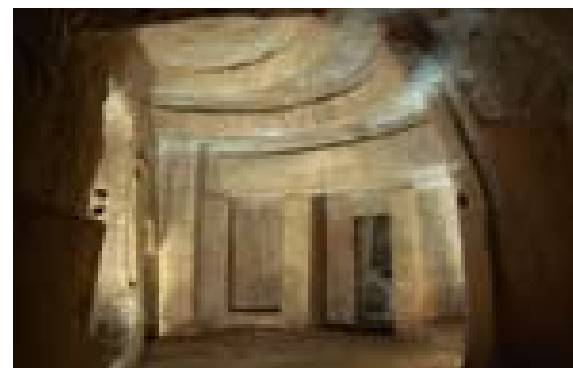
Miniatur van de Mnajdra tempels. Deze zijn vanaf de Haġar Qim tempel te bereiken via een pad over de klippen richting zee. (foto: Coral Press)

daalt rond die zelfde tijd spectaculair. Recent onderzoek toont aan dat Malta en Gozo in korte tijd vrijwel geheel ontvolkt raakt. Na enige tijd begint de bevolking echter weer te groeien. De materiele cultuur van deze nieuwe bevolking wijst op een hernieuwde migratie vanuit Sicilië en mogelijk zelfs vanaf Sardinië. Niet langer woont men vooral in de omgeving van de tempels, maar men bouwt op heuveltoppen zwaar ommuurde vestingen. Ook worden doden niet langer begraven maar gecremeerd. De restanten worden bijgezet in dolmen. Veel van de oude tempelcomplexen worden verbouwd en aan nieuwe religieuze praktijken aangepast.

Sommigen krijgen zelfs een geheel profane functie. Er worden stallen in gebouwd of werkplaatsen en in een enkel geval wordt een deel van de voormalige tempel als woning gebruikt.

Aan het begin van de ijzertijd (vanaf 900 v.Chr.) volgt er opnieuw een grote migratiegolf vanuit Zuid-Italië. Deze bevolkingsgroep brengt nieuwe landbouwtechnieken met zich mee waardoor de bevolking in korte tijd sterk

Het Hal Saflieni Hypogeum is een ondergronds complex, een hypogeum dat als begraafplaats en waarschijnlijk ook als tempel dienst heeft gedaan. (foto: Heritage Malta)

kan groeien. Rond die tijd gaan Malta, en iets mindere mate Gozo, vanwege hun ligging midden in de Middellandse Zee en op zeer korte afstand van Sicilië en het Italiaanse vaste land ook een steeds belangrijkere rol spelen in de internationale ontwikkelingen in de regio. Dat resulteert er ten slotte in dat het eiland rond het jaar 700 v.Chr. binnen de Fenicische invloedssfeer terecht komt.

Feniciërs, Puniërs en Romeinen op Malta

Groeiende strategische rol van eilandengroep in het Middellandse Zeegebied

De eilanden en vooral Malta en Gozo kwamen vanaf 1000 voor Christus steeds meer in het vizier van Fenicische handelaren uit Tyrus (nu Libanon) die hun handel meer westwaarts wilden uitbreiden. Twee eeuwen later begonnen zij landinwaarts ook enkele nederzettingen te stichten. Vier eeuwen later, omstreeks 400 v.Chr., kwam Malta in handen van Carthago. Deze Punische periode zou duren tot 218 v.Chr., toen Malta bij het begin van de Tweede Punische Oorlog door de Romeinen werd ingenomen. De Romeinen bleven hier tot de val van het Romeinse Rijk in de 4^e-5^e eeuw n.Chr. In dit onderdeel staan we stil bij wat mede door archeologisch onderzoek aan resten en andere informatie over deze perioden aan het licht is gekomen.

De Siciliaans-Griekse historicus Diodorus Siculus schreef tussen 60 en 30 v.Chr. de aantrekkingskracht van de Malteser eilanden vooral toe aan de mogelijkheden die de eilanden boden voor een veilig verblijf. En daarbij dacht hij vooral aan de nederzettingen en havens die aldaar beschutting konden bieden voor schepen, aan de gunstige verbindingen met de open zee maar ook aan andere voordelen zoals de aanwezigheid van waterbronnen en natuurproducten op de eilanden.

Feniciërs

Fenicische handelaren moeten aanvankelijk vooral aan de kust van de eilanden zijn neergestreken en vestigden daar tijdelijke onderkoms. Ergens in de loop van de 8^e eeuw

v.Chr. trokken ze ook naar het binnenland, waar ze als hun belangrijkste nederzetting een plaats kozen die reeds door de lokale bevolking in de bronstijd werd bewoond: de heuvel van Mdina (Melita, zie hierna). En om hun belangrijkste godin van de zeevaarders Ashtart te aanbidden kozen ze een heuvel uit die over de haven van Marsaxlokk uitkijkt. Op de top van die heuvel, genaamd Tas-Silġ, troffen ze de verlaten resten aan van een verlaten megalithische tempel, die zij zo tegen het einde van de 8^e eeuw voor hun eigen gebruik aanpasten.

Afgezien van wat op deze heuvel gevonden werd dateren de vroegste bewijzen van de aanwezigheid van de Feniciërs op de eilanden van Malta uit het begin van de 7^e eeuw

v.Chr. Circa een kilometer ten westen van Rabat werd een rotsgraf bij Ghajn Qajjet gevonden, met daarin verschillende vormen van vroeg-Fenicisch en Grieks aardewerk. Uit diezelfde periode dateren aardewerk vondsten die in een graftombe op ongeveer 700 m ten noordwesten van Mdina-Rabat, bij Is-Sandar aan de zijde van de Mtarfa heuvel, werd aangetroffen. Op korte afstand van de Mdina heuvel zijn overigens inmiddels ook nog diverse oudere aardewerk vondsten gedaan, waarschijnlijk uit de 8^e eeuw v.Chr. of nog ouder. De nederzettingen van de Feniciërs werden vermoedelijk door een vreedzame coëxistentie tussen de oorspronkelijke bronstijd-inwoners en de nieuwe Fenicische kolonisten gekenmerkt.

Overzicht van de site op de heuvel van Tas-Silġ bij de haven van Marsaxlokk. (foto: Coral Press)

op Malta gevoeld, vooral in het tweede deel van deze periode.

In deze Punische periode werden de Fenicische nederzettingen op de Malteser eilanden verder geconsolideerd. In Mdina verving men Fenicische resten deels bij de bouw van een Punische natuurstenen muur. Bij opgravingen in Rabat, net buiten Mdina, zijn meer Punische overblijfselen blootgelegd, behorend tot woonwijken die in de benedenstad werden opgetrokken en waarbij Mdina meer en meer de rol van een akropolis ging vervullen. De westkant van de Rabat-Mdina heuvel is waarschijnlijk het enige zichtbare restant van het versterkingsstelsel van de stad.

Interessante architecturale overblijfselen uit deze periode zijn de resten van het heiligdom op de heuvel van Tas-Silġ bij de haven van Marsaxlokk. Dit heiligdom uit de Fenicische periode te midden van resten van een megalithische tempel werd in de Punische tijd verder uitgebreid met aanvullende structuren binnen een op de hoeken omheinde uitgestrekte ruimte (temenos), waardoor het geheel steeds meer op een versterkte tempel ging lijken. Vanaf de 4^e eeuw v.Chr. werd dit heiligdom verfraaid met architecturale elementen die een zekere Hellenistische invloed laten zien. Waarschijnlijk waren hier ook elementen bij die Egyptische invloeden toonden, net als bouwwerken in Noord-Afrikaanse steden die door westerse Feniciërs werden bewoond.

Andere boeiende architecturale resten uit deze Punische periode zijn de overblijfselen van een deels in rotsen uitgehouwen, deels gebouwd religieus complex op de hoek van

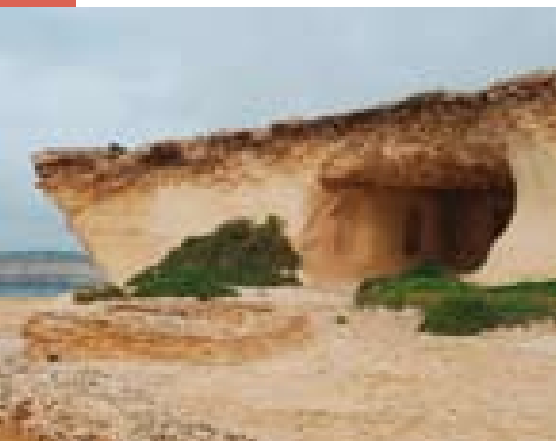
Op meerdere plaatsen werden bij opgravingen vondsten gedaan die mengvormen omvatten van aardewerk uit beide culturen. Ook andere volkeren, zoals de Grieken, lieten zich in deze periode incidenteel al op de eilanden van Malta zien. In het nabij gelegen Italië – vooral op Sicilië en zuid-Italië - ves-

tigden Grieken in de loop der tijd kolonies. Maar voor de aanwezigheid van een of meerdere Griekse kolonies op Malta zijn voorshands noch in deze vroege Fenicische fase, noch in de latere Punische tijd, aanwijzingen. Mogelijk was de aanwezigheid van Fenicische nederzettingen op Malta voor de Grieken al een voldoende reden om daar zelf geen kolonies te vestigen.

Puniërs

Het Punische tijdperk vormt tot op grote hoogte een voortzetting van de Fenicische periode.¹ Maar karakteristiek voor de Punische tijd is de groeiende aantrekkingskracht, zo niet de afhankelijkheid, die de eilanden van Malta net als andere Fenicische kolonies in het westelijke Middellandse Zeegebied ervaren van de steeds machtigere stad Carthago. Dit tijdperk omvat grofweg de periode van het begin van de 5^e eeuw tot 218 v.Chr. De Hellenistische invloeden die het overige deel van het Middellandse Zeegebied onderging, werden in die tijd ook

Punisch-Romeins heiligdom bij Ras il Wardija (Gozo).

1 Over de exacte invulling van de begrippen Fenicisch en Punisch bestaat onder archeologen en andere experts nogal wat discussie. Hier gaan we ervan uit dat de Fenicische periode aanbreekt met de komst van Fenicische handelaren uit Tyrus rond de 10^e eeuw v.Chr. naar Malta. Fenicische handelaren stichten ook Carthago. De Carthaagse cultuur wordt vaak niet Fenicisch genoemd, maar Punisch, de term die de Romeinen gebruikten om hun rivalen aan te duiden. Met prof. Anthony Bonanno van de Universiteit van Malta spreken we daarom hier van Punisch voor de periode waarin Malta onder de invloed van Carthagers staat, tot aan de verovering door de Romeinen in 218 v.Chr.

*Restanten van een Romeins badhuis bij Ghajn Tuffieha.
(foto: Coral Press)*

een klif bij Ras Il-Wardija op Gozo. Voorts een merkwaardig rechthoekig vrijstaand vijf meter hoog bouwwerk zonder binnenmuren maar met een Egyptische kroonlijst (de zogenaamde 'Punische toren', nu in een particuliere tuin in Zurrieq, zo'n zes km ten zuiden van Valletta). De raadselachtige ronde torens in het zuidoosten, noorden en noordwesten op Malta, ook wel 'Romeinse torens' genoemd, dateren vermoedelijk niet uit de Romeinse tijd, maar eveneens uit deze Punische periode.

Romeinen

Malta schijnt voor het eerst door het Romeinse leger aangevallen te zijn rond 255 v.Chr. Maar volgens de historicus Titus Livius kregen de Romeinen Malta volledig in handen bij het begin van de tweede van de drie Punische oorlogen tussen Carthago en de Romeinen, in 218 v.Chr. In dat jaar legde de Romeinse generaal Tiberius Sempronius Longus met een expeditieleger op Malta aan op zijn weg naar Carthago. De eilandengroep werd in die fase bewaakt door een Carthaags garnizoen van bijna 2000 man die nauwelijks tegenstand boden tegen de Romeinse marine-expeditie. De Romeinen beoogden met hun bezetting van Malta te voorkomen dat de eilanden als uitvalsbasis gebruikt zouden kunnen worden bij acties van een vijandelijke zeemacht in het Kanaal van Sicilië, de 150 km brede zeestraat tussen Sicilië en Afrika. Malta werd daarop onderdeel van het Romeinse rijk en in het bijzonder van de provincie Sicilië. Uit archeologisch onderzoek blijkt dat de Maltese eilanden onder deze Romeinse bezetting een opbloei beleefden. Volgens een Latijnse inscriptie kreeg Malta in de 2^e eeuw n.Chr. de status van municipium. De belangrijkste stad die de Romeinen hier op Fenicische en Punische overblijfselen stichtten was Melita (delen van het huidige Mdina en Rabat op de heuvel). Ook deze stad floreerde ten tijde van de

Romeinen en ofschoon hier blijkens onderzoek toen belangrijke gebouwen moeten hebben gestaan, zijn er uit die tijd nauwelijks resten daarvan overgebleven. Met als uitzondering delen van muren, scherven van aardewerk en het Romeinse huis (Roman Domus) waarvan in een prachtig museum de overblijfselen worden getoond. Verder resteren hier buiten de oude stadsmuren nog ondergrondse begraafplaatsen uit die tijd of hergebruikte oudere.

Domus Romana

De site van het Romeinse huis werd in 1881 toevallig ontdekt toen arbeiders bomen voor het huidige park aan het planten waren. Ze stootten daarbij op resten van het oude Melita, waaronder mozaïeken, en op islamitische begravingen. Antonio Annetto Caruana, bibliothecaris en curator van de archeologische collectie in de stadsbibliotheek, ging op nader onderzoek uit en legde daarbij de meeste resten van een Romeins huis bloot, de rijkste Romeinse domus die ooit op Malta gevonden werd. In 1899 ging het noordelijke deel van het huiscomplex bij de aanleg van

Domus Romana of Roman Domus, museum met resten van een Romeinse villa en islamitische graven in Mdina-Rabat.

*Roman Domus, resten van een mozaïekvloer.
(foto: Coral Press)*

Marmeren standbeeld uit 1^e eeuw n.Chr., opgegraven in het Roman Domus, met de afbeelding van een meisje, mogelijk Claudia Antonia, dochter van keizer Claudius. (foto: Coral Press)

een spoorweg door de Britten verloren. In de jaren 1920-25 volgde verder onderzoek door onder meer de bekende Maltese archeoloog Sir Themistocles Zammit. Het huis blijkt in de 1e eeuw v.Chr. gebouwd te zijn en was nog in de 1e eeuw n.Chr. en mogelijk ook in de 2e eeuw n.Chr. in gebruik. Hiervan werden prachtige polychrome mozaïek vloeren met mythologische scènes en decoratieve motieven, alsmede verfijnde portret sculpturen van een keizerlijke Romeinse familie, huishoudelijke en cosmetische voorwerpen teruggevonden. Deze plaats ging in de islamitische tijd als begraafplaats fungeren, waarvan tenminste 245 graven werden blootgelegd.

Buiten Melita zijn er meerdere overblijfselen uit de Romeinse tijd te vinden, waaronder resten van verschillende heerboerderijen (villa rustica) zoals Ta' Kaċċatura in Birżebbuġa en San Pawl Milqi in Burmarrad en een grote aan de zee gelegen villa bij Ramla Bay op Gozo. Verder nog restanten van een Romeins badhuis bij Għajn Tuffieħa op Malta. Bovendien zijn er talrijke resten van beelden en begravingen uit die periode op meerdere plaatsen van de eilanden gevonden. En de eerder genoemde tempel van Tas-Silġ functioneerde ook in de Romeinse periode verder, ofschoon er in die tijd geen belangrijke reconstructie- of renovatiewerkzaamheden aan het heiligdom werden ondernomen, aldus David Cardona, curator bij het Nationaal Archeologisch Museum in Valetta en auteur van een studie over het heiligdom (gepubliceerd in een aflevering van het tijdschrift *Current World Archaeology* in 2003). Dit overigens in tegenstelling tot de vroeg-christelijke fase in de 5^e- vroeg 6^e eeuw, toen de tempel in een christelijke basilica werd veranderd. In de 3^e en vooral in de 4^e en 5^e eeuw n.Chr. geraakte het Romeinse Rijk in perioden van

diepe politieke, economische en geestelijke crises. Naast de groei van het christendom waren het invasiën door Vandalen, de verdeling van het Romeinse Rijk in Oost en West, de groei van het Oost-Romeinse of Byzantijnse Rijk en de teloorgang van Rome en het West-Romeinse Rijk die de crises veroorzaakten. Malta werd ten tijde van

de regering van Justinianus in 535 n.Chr. onderdeel van het Byzantijnse Rijk. De Middeleeuwen zijn dan aangebroken en zorgen voor nog meer karakteristieke sporen uit het rijke verleden van de eilandengroep.

Malta na de Romeinse tijd

Door strategische ligging bleef eilandengroep aantrekkelijk voor grootmachten

Vanaf het einde van de Romeinse overheersing tot de komst van de Kruisridders zorgden de Middeleeuwen voor Malta opnieuw voor eeuwen van opzienbarende veranderingen en dramatische gebeurtenissen. De eilanden werden deel van het koninkrijk van de Ostrogoten totdat de Oost-Romeinen ze in handen kregen. Deze Byzantijnse heerschappij duurde tot de verovering door de Arabieren in 870. Meer dan twee eeuwen hielden zij de eilanden in hun greep. Het christendom keerde geleidelijk weer terug toen in de volgende vier eeuwen de koningen van Sicilië het hier voor het zeggen kregen. In 1530 schonk keizer Karel V de eilandengroep als leen van het koninkrijk Sicilië aan de Kruisridders. Ook na de Middeleeuwen wisselden de grootmachten elkaar af. De macht van de ridders werd beëindigd door Napoleon Bonaparte, die Malta veroverde op weg naar Egypte. De Maltezers verjoegen vervolgens de Fransen met hulp van de Britten. In 1800 werd Malta een Britse kolonie, tot de onafhankelijkheid in 1964.

'De aanblik van Malta wordt tot op de dag van vandaag vooral bepaald door de enorme vesting- en verdedigingswerken die de grandmasters van onze orde hier in de loop der eeuwen hebben aangelegd', zegt dr. Stephan Spiteri, als historicus verbonden aan de orde der Maltezer ridders, terwijl hij op de enorme vestingwerken wijst die de beide kanten van de grote haven van Valetta, hoofdstad van het eiland Malta, omsluiten. De bouw van al deze vestingwerken begon vrijwel direct

nadat de ridders van de Johannierter orde, zoals de Maltezer ridders oorspronkelijk heette, in 1530, met toestemming van de Paus en keizer Karel V, hun nieuwe hoofdkwartier op Malta hadden gevestigd. De orde was namelijk vlak daarvoor door de Ottomaanse sultan van het eiland Rhodos verdreven.

Als eersten bouwden de ridders op een landtong die de grootste natuurlijke haven van het eiland afsloot, het fort Sint Elmo en daar-

na aan de andere kant van het water de forten van Singlea en Birgu. Binnen twee decennia verschenen er ook langs de gehele kust verdedigingstorens en werden de steden en dorpen in het binnenland voorzien van wallen en muren. Stephan Spiteri: 'En dat alles met maar één doel: het bestrijden van de grote Turk. Want hoewel de Johannierter orde rond 1100 was opgericht met als taak de ziekenzorg en de bescherming van de pelgrims in het Heilige Land, waren deze

De aanblik van Malta wordt vooral bepaald door enorme vesting- en verdedigingswerken die de grandmasters van de Maltezer ridders in de loop der eeuwen aanlegden. Hier uitzicht op de Grand Harbour van Valetta met links een uitzichttorentje (gardjola) en in het midden op de achtergrond L-Isla (Senglea), een van de 'Three Cities' (naast Birgu/Vittoriosa en Bormla/Cospicua).

(foto: Coral Press)

twee taken langzaam naar de achtergrond verdwenen. De ridders van Malta zagen het bewaken en versterken van de Westerse (lees katholieke) hegemonie in het gebied van de Middellandse Zee tegen de oprukkende Turkse (lees islamitische) macht voortaan als hun allereerste prioriteit. En dankzij haar strategische ligging vervulde het eiland Malta een grote rol in deze strijd.'

Belegeringen

Een van de belangrijkste wapenfeiten in deze strijd tegen de Turken vormt het beroemde beleg van Malta uit 1565. In het voorjaar van dat jaar landde een vloot van 138 Turkse oorlogsschepen iets ten westen van het huidige Valetta. Een leger van meer dan 40.000 soldaten werd aan wal gezet. De Maltezer ridders moesten zich haastig terugtrekken in het fort Sint Elmo en in de forten Sint Angelo en Birgu aan de overkant van de grote haven. Het fort Sint Elmo wisten de Turken uiteindelijk na een belegering van weken in te nemen. De laatste 9 verdedigers werden gevangen genomen, onthoofd en daarna alsnog gekruisigd. De twee andere forten, waar op het laatst nog slechts enkele honderden verdedigers aanwezig waren, wisten de Turken echter niet in te nemen. Op 7 september, na bijna vier maanden werd de

belegering tot ieders verbazing plotseling opgeheven. Vanwege deze wonderlijke overwinning is 8 september ook nu nog een nationale feestdag op Malta, een dag die groots wordt gevierd met processies en een enorm vuurwerk.

Hoewel op dat moment de grootste dreiging dus voorbij was breidden de ridders, beducht voor een nieuwe invasie, in de eeuwen daarna hun verdedigingswerken steeds verder uit. Valetta – tot dan slechts een kleine legerplaats - werd een enorme ommuurde stad en de forten rondom de grote haven werden voorzien van tientallen meters hoge en vele meters dikke dubbele omwallingen. Zo stevig en dik werden ze uiteindelijk dat ze eeuwen later, tijdens het beleg van Valetta in de Tweede Wereldoorlog, de zware Duitse bombardementen wisten te doorstaan. En daar waar de muren op hun breedst waren werden er zelfs enorme bunkers in uitgehakt waar de bevolking tijdens de maanden durende lucht-aanvallen kon schuilen. Aan de oostkant van de vesting werd er zelfs een compleet ziekenhuis aangelegd in de middeleeuwse omwalling.

Aangepaste bebouwing

De Maltezer ridders verrijkten het eiland niet alleen met nieuwbouw, ook werd de meeste bestaande bebouwing aan hun smaak en wensen aangepast. 'Daardoor lijkt het soms alsof we hier op Malta rechtstreeks van de prehistorie naar de barok zijn overgestapt, maar niets is minder waar', aldus Anthony Bonanno, hoogleraar archeologie aan de Universiteit van Malta. 'Malta heeft vanwege zijn strategische ligging gedurende de gehele periode van de Middeleeuwen sterke aantrekkingskracht gehad op de heersende grootmachten. En die hebben dan ook allemaal in min of meerdere mate hun stempel op het eiland gedrukt'. Zo maakte Malta, na het vertrek van de Romeinen aan het einde van de derde eeuw, dus achtereenvolgens onderdeel uit van het koninkrijk van de Ostrogoten, het Byzantijnse keizerrijk, het kalifaat van Cordoba, en het koninkrijk Sicilië. 'Fysieke overblijfselen van al deze culturen zijn er echter maar weinig. En als ze er al zijn dan zitten ze verpakt in de latere bouwwerken van de ridders', aldus opnieuw Anthony Bonanno. De beste voorbeelden daarvan zijn te vinden in Rabat, de ommuurde stad op het midden van het eiland in en op de citadel van het nabij gelegen eiland Gozo. In de landelijke gebieden, waar de invloed van de

Verdedigingstoren aan de zuidkust (bij Golden Bay).

Rabat, interieur catacomben van St. Paulus.
(foto: Coral Press)

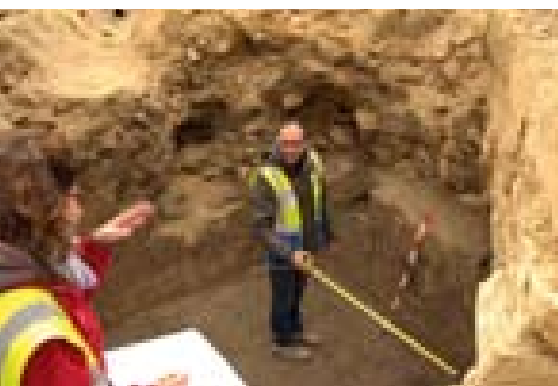

ridders over het algemeen wat minder was, zijn echter her en der nog overblijfselen te vinden uit de Middeleeuwen, zoals in het gehucht Hal Millieri, niet ver van het moderne vliegveld, waar nog twee laat middeleeuwse kapellen staan, en in Zeitun aan de oostkant van het eiland waar de uit het midden van de 14^e eeuw stammende aan Catharina van Alexandrië gewijde kapel valt te bewonderen. En aan de ruige zuidkust van het eiland zijn nog enkele middeleeuwse grotwoningen teruggevonden, maar voor de rest zijn de bovengrondse restanten uit de periodes van voor de komst van de ridders schaars.

Catacomben

Heel anders is het gesteld met de ondergrondse restanten. Want overal op Malta en het nabijgelegen eiland Gozo vindt men catacomben die meestal gedurende heel lange tijd gebruikt zijn. 'Dat er zoveel uitge-

Middeleeuwse Annunciatie-kapel van Hal Millieri.

hakte rotsgraven zijn op deze eilanden heeft natuurlijk alles te maken met de natuurlijke gesteldheid van het terrein', vertelt John Borg, hoofdconservator bij het archeologisch museum van Malta. 'De weinige vruchtbare grond werd (en wordt) zeer intensief gebruikt en daardoor bleef er weinig plek over om doden te begraven. De rotsige ondergrond bood echter een goed alternatief.' De grootste concentratie aan ondergrondse graven is te vinden in Rabat, San Paolo (een voorstad van Valetta) en Xlendi. 'Veel van die catacomben waren al heel lang bekend maar omdat ze zich dikwijls onder privé-woningen bevonden waren ze tot voorkort nauwelijks toegankelijk en was er ook weinig onderzoek naar gedaan', aldus David Cardona, curator verbonden aan het Nationaal Archeologisch Museum in Valetta. Hij staat aan het hoofd van een team dat in Rabat bezig is een ondergronds grafveld voor het publiek toegankelijk te maken. Dit betreft een vijftal onderling met elkaar verbonden complexen waarin zich telkens meerdere graven bevinden. Van enkele privé-bijzettingen tot familiegraven waarin soms wel vijf of zes lichamen zijn bijgezet. De graven variëren van vroegmiddeleeuws tot aan exemplaren die, zo blijkt uit de bijgiften en inscripties die werden aangetroffen, uit de 17e eeuw stammen. In een van de complexen was vrij-

Archeologisch onderzoek bij de restauratiewerken aan de citadel van Rabat op Gozo (foto: Coral Press)

wel zeker gereserveerd voor joodse families. Zowel in de toegang tot het complex als in de graven zelf zijn duidelijk herkenbare joodse symbolen aangetroffen. In de directe omgeving van de plek waar het team van Cardonna aan het werk is bevinden zich nog twee andere ondergrondse graf-complexen. De catacomben van de heilige Paulus en die van de heilige Agatha. Beide complexen hebben een lange ontstaans-geschiedenis, die loopt van de laat-Romeinse tijd tot in de 17^e eeuw. De catacomben van Agatha bevinden zich onder een aan deze heilige gewijde kerk en zijn vooral beroemd vanwege de aan de heilige gewijde crypte. Deze ruimte was vermoedelijk al sinds de vroege Middeleeuwen in gebruik als kerk. Van de oorspronkelijke wandversieringen zijn nog enkele restanten bewaard gebleven. Het merendeel van de fresco's die nu nog te zien zijn stamt echter uit de 17^e eeuw. De catacomben van Paulus (onder de gelijknamige grote barokke kerk gelegen) zijn volgens de legende ontstaan rondom een natuurlijke grot waarin de apostel Paulus bivakkeerde tijdens zijn gedwongen verblijf op Malta. Hij zou op het eiland geland zijn nadat het schip waarmee hij op weg was naar Rome tijdens een storm aan land was geraakt. Tijdens zijn (korte) verblijf op Malta heeft hij talloze inwoners tot het christendom bekeerd. Zijn tijdelijke verblijfplaats is sindsdien een belangrijk pelgrimsoord. En ook nu nog wordt de grot dagelijks door groepen pelgrims bezocht. Over deze grot heen is later een grote kerk gebouwd.

Extra tips voor een bezoek aan historische sporen van Malta

In het navolgende overzicht worden in alfabetische volgorde en in aansluiting op het voorgaande, locaties op de eilanden van Malta genoemd waar historische en archeologische overblijfselen te zien zijn. Ze zijn mede bedoeld als suggesties om uw bezoek aan Malta te verfraaien met een tocht langs erfgoed dat ons om welke reden dan ook geraakt heeft of dat ons is opgevallen. Erfgoed dat wellicht ook minder bekend en/of populair is, maar dat niettemin vanwege zijn bijzondere aard of schoonheid meer animo verdient.

Bir Miftuh, Luqa

De H. Mariakerk in dit dorpje werd rond 1430 gebouwd en vormt een van de best bewaarde voorbeelden van een 15^e-eeuwse parochiekerk in Malta. Bij onderzoek in de jaren 1978-80

kwamen in het interieur de resten van fresco's aan het licht, met daarop voorstellingen van het Laatste Oordeel.

Birgu met Fort St. Angelo

Dit voormalige vissersplaatsje, ook wel Vittoriosa genaamd na de overwinning bij het Beleg van 1565, vormt met L-Isla (Senglea) en Bormla (Cospicua) de 'Three Cities'. Uit de tijd van de Kruisridders zijn indrukwekkende bouwwerken bewaard gebleven, maar ook pittoreske straatjes. En het fort St. Angelo, gebouwd door de Arabieren in de 9^e eeuw en later hoofdkwartier van de ridders. Voorts belicht het Malta At War Museum bij de Couvre Porte Gate de periode waarin Malta van de Tweede Wereldoorlog te lijden had.

(www.maltaatwarmuseum.com; www.wirtartna.org)

Corinthia Palace Hotel met San Anton Garden, Attard

Te midden van 'de drie dorpen' Attard, Lija en Balzan, halverwege Valetta en Rabat, liggen prachtige tuinen en villa's, waarvan verscheidene kunnen

bogen op een lange en rijke historie. Zo ook de classicistische villa, dat thans de kern vormt van het fraaie vijfsterren Corinthia Palace

Hotel (www.corinthiahotels.com). In het daartegenover gelegen San Anton Gardens bevindt zich het 17^e-eeuwse San Anton Palace, ooit residentie van de Britse gouverneur en thans van de president van Malta.

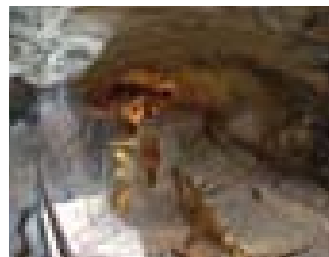

Fort Sint Elmo

Dit stervormige fort op het punt van het schiereiland waarop Valletta gelegen is, vormde het centrum van het Grote Beleg van 1565. Thans huisvesting van de politie-academie.

Ġgantija Tempels

Dit op Gozo gelegen complex met twee prehistorische tempels werd tussen 1816 en 1820 blootgelegd. Met de bouw hiervan werd rond 3600 v.Chr. begonnen. Zie plattegrond pag. 23.

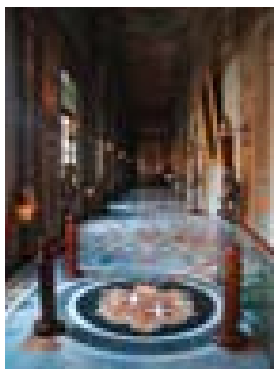

Ghar Dalam

Grot in het zuidoosten van Malta op 500 m. van St. George's Bay, Birżebbuġa. Deze is 144 m. diep, maar om veiligheidsredenen zijn hiervan alleen de eerste 70 m. te bezoeken. Bewoond voor het

eerst rond 5000 v.Chr., maar vooral interessant vanwege de vele, soms nog oudere dierlijke resten, onder meer uit de ijstijd, die bij archeologisch onderzoek werden aangetroffen en thans in een museum getoond worden. (zie ook artikel over de prehistorie in deze special, p. 21-24)

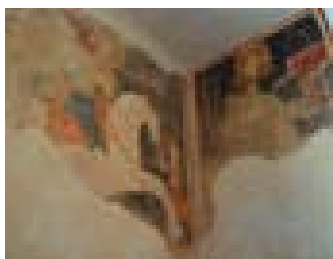

Grand Master's Palace, Valetta

Dit paleis van de Grootmeester in Valletta fungeerde ooit als residentie van het hoofd van de ridders, maar hierin is thans het parlement van Malta gevestigd. En het dient ook als officiële ontvangstruimte van het staatshoofd. Op de eerste verdieping bevinden zich imposante pronkzalen, met in de gangen portretten van grootmeesters.

Ħaġar Qim & Mnajdra Tempels

Op een heuvel die over de zee uitkijkt, trotseren de imposante prehistorische tempels van Ħaġar Qim de tijd. Ze dateren uit circa 3200-2300 v.Chr. en zijn erg beeldbepalend voor de prehistorie van Malta. Richting zee voert een halve kilometer lange weg naar de lager gelegen Mnajdra Tempels, een complex van drie tempels, als het ware geplakt tussen de kliffen. Deze twee tempelcomplexen zijn sinds een paar jaar voorzien van een beschermende constructie.

Hal Millieri, Zurrieq

De naam van het dorpje Hal Millieri duikt voor het eerst op in een document uit 1419 en zijn oorsprong gaat terug naar de Romeinse en mogelijk prehistorische perioden. De Kerk

van de Maria-Boodschap in dit dorpje, een typisch voorbeeld van een Maltezer middeleeuwse kerk, werd rond 1480 ingewijd op de plek van een oudere kerk uit de 13^e eeuw. Het interieur laat unieke fresco's zien met afbeeldingen van de Blijde Boodschap en van diverse heiligen.

Zie voor het archeologisch onderzoek T.F.C. Blagg, A. Bonanno, A.T. Luttrell, *Excavations at Hal Millieri, Malta. A Report on the 1977 Campaign conducted on behalf of the National Museum of Malta and the University of Malta, Malta University Publication, Malta 1990.*

Hal Saflieni Hypogeum

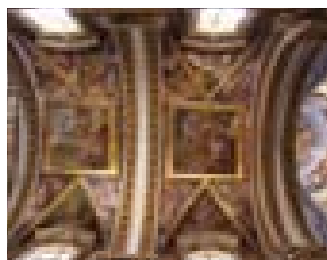
Dit is een van de belangrijkste archeologische sites van Malta. Midden in een woonwijk van Paolo, een voorstad van Valetta, werd in 1902 bij toeval een onderaardse constructie ontdekt. Dat bleek uiteindelijk een enorm onderaards complex te zijn. Een complex dat zowel een 'traditionele' prehistorische tempel omvatte als ook een enorm grafveld. Vanwege het zeer kwetsbare microklimaat alleen op afspraak te bezichtigen.

(via www.heritagemalta.org; voor de aanleg van een nieuw klimaat-beheersingssysteem gesloten van augustus 2015 tot april 2016).

Lascaris War Rooms

(www.lascariswarrooms.com; www.wirtartna.org)

Onder de Upper Barracca Gardens in Valletta (een prachtig uitzichtpunt!) bevindt zich een ondergronds complex waarin zich ten tijde van de Tweede Wereldoorlog het hoofdkwartier van het Britse Leger bevond. In juli 1943, bij de invasie van Sicilië, fungeerden deze War Rooms als het hoofdkwartier van het Geallieerde Leger (vanaf einde oorlog van de Middellandse Zeevloot en vanaf 1967 van de NAVO).

Mdina

Deze oude hoofdstad van Malta gaat door voor een van de mooiste ommuurde middeleeuwse steden van Europa. Een kathedraal, oude stadsmuren en paleizen dragen zorg voor

deze reputatie. Deze kathedraal, de St. Peter en Paul's, dateert in zijn huidige vorm grotendeels van na de aardbeving van 1693, waarbij zijn Normandische voorganger op de absis na werd verwoest. De gekleurde marmeren grafplaten in de vloer zijn ook hier indrukwekkend, evenals de eikenhouten deur die ook uit de Normandische periode stamt en thans toegang tot een zijschip geeft.

Mosta

Mosta is vooral bekend vanwege zijn Rotunda Santa Marija Assunta, een kerk gebouwd tussen 1833 en 1860 en in 1871 ingewijd. Zij werd over een reeds bestaande kerk heen gebouwd

en het ontwerp daarvan is gebaseerd op het Pantheon te Rome, met een grote koepel (60 m hoog, diameter 39,6 m).

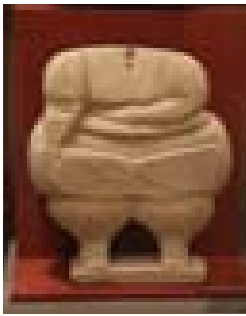
In 1942 werd de Rotunda tijdens een mis geraakt door drie Duitse bommen. Twee ervan ketsten af van de koepel en een viel er door heen te midden van de kerkgangers, maar ontplofte bij wonder niet. Een replica van de bom is in de sacristie te zien. Verder bevinden zich in de omgeving vroegchristelijke catacomben die thans mede met Europese steun gerestaureerd worden.

Nationaal Archeologisch Museum

In dit museum, dat is gevestigd in de oorspronkelijke auberge (onderkomen) van de Franse ridders, de 'Auberge de Provence' uit 1571, in de hoofdstraat (Republic Street) van Valetta, worden de belangrijkste archeologische vondsten van Malta en Gozo bewaard. Het museum is chronologisch ingedeeld.

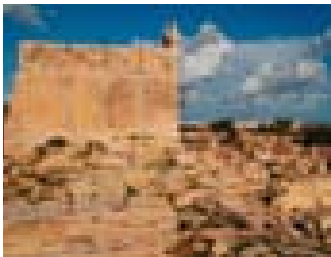
Beneden bevindt zich de prehistorie, met als topstukken, de 'Venus van Malta' en de beroemde 'fat lady van Tarxien'. Op de bovenverdieping bevinden zich de Romeinse en Punische overblijfselen. Onlangs werd bovenin het museum ook de 'Malta room' ingericht. Hier wordt de bezoeker via 100 belangrijke objecten door de hele geschiedenis van het eiland heen geleid. Voor dit museum heb je om alles goed te zien zeker een halve dag nodig.

Ras il-Wardija

Pal aan de zuidkust van Malta op de punt van de kaap Wardija ligt een van de merkwaardigste archeologische resten van het eiland: een in de kliffen uitgehakte ruimte met daarvoor een met stenen belegd platform en enkele diepe cisternen. De gangbare theorie is dat het gaat om de restanten van een tempel uit de Punische tijd. Deze plek is alleen te bereiken over een fraai wandelpad dat hoog over de klippen loopt.

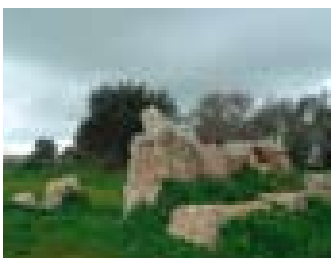
Roman Domus, Rabat

Zie pag. 27 in deze special.

San Pawl Milqi in Burmarrad

Bij de vlakte van Burmarrad zijn de resten van een Romeinse villa uit de 2^e eeuw v.Chr. zichtbaar. De villa had uitzicht op een belangrijke haven in de oudheid en vervulde een functie in het kader van de olieproductie. Vermoed wordt ook dat de villa de plaats was waar de apostel Paulus onderdak genoot toen hij in 60 n.Chr. schipbreuk leed in Malta. De kapel van San Pawl Milqi werd in de 14^e eeuw op de resten van de villa gebouwd om deze gebeurtenis te herdenken.

Santa Verna dolmen

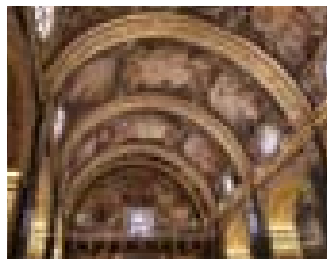
De naam voor deze overblijfselen op het eiland Gozo is bedrieglijk. Want de drie grote rechtopstaande stenen die er nu nog te zien zijn, zijn geen dolmen maar maakten onderdeel uit van een grote tempel. Een tempel die vermoedelijk net zo groot is geweest als de niet veel verderop op Gozo gelegen tempel van Ġgantija.

St. Agatha Catacombs, Rabat (www.stagathamalta.com)

In een ondergrondse kapel wordt sedert de vroege Middeleeuwen de herinnering bewaard aan de heilige Agatha, die hier als martelaar in 251 n.Chr. stierf.

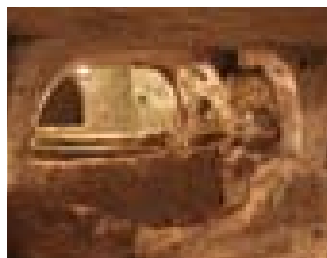
Rond 1200 en rond 1480 werden hier fresco's geschilderd om verschillende heiligen te eren, onder wie Agatha en Maria met het kindje Jezus. De kapel geeft toegang tot ondergrondse catacomben met honderden graftombes uit de 2^e en 3^e eeuw n.Chr. en fresco's uit de 4^e eeuw n.Chr.

St. John's Co-Cathedral, Valletta

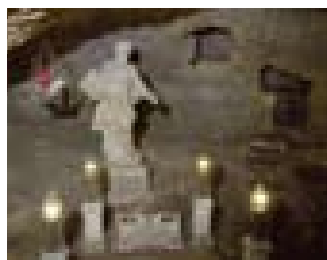
De aan Johannes de Doper gewijde kathedraal in het centrum van Valletta uit de 16^e eeuw is om meerdere redenen imposant. Niet alleen door de talrijke gekleurde marmeren

grafstenen of de prachtige barokke plafondschilderingen. Maar ook door het treffende schilderij waarmee Caravaggio de onthoofding van Johannes de Doper afbeeldde. Een beeld dat je bijblijft.

St. Paul's Grotto & Catacombs (www.wignacourtmuseum.com)

De Grot van Paulus wordt beschouwd als de bakermat van het christendom op Malta en de plaats waar de apostel Paulus in 60 n.Chr. de eerste christelijke gemeenschap op het eiland zou hebben gesticht. De Grot is verbonden met het Wignacourt Collegiate Museum (schilderijen en andere kunstvoorwerpen) en met een labyrint van Punische, Romeinse en christelijke onderaardse ruimten voor gods-

dienstige rituelen of begrafenissen. Bij deze catacomben werden in de Tweede Wereldoorlog ook schuilkelders ingericht.

Ta' Cenc dolmen

(www.ancient-wisdom.co.uk/maltatacenc.htm)

Een cluster van drie graven uit de late bronstijd. Van twee ervan ontbreekt de deksteen. Het vermoeden bestaat dat deze graven deel uitmaakten van een veel groter grafveld. De graven liggen op

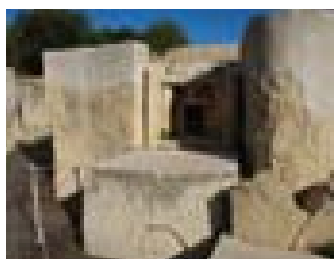
een lijn die dwars over het eiland loopt. Een lijn die de huidige kerk van Xewkija – gebouwd op een oud graf - verbindt met de tempel van Ġgantija

Ta'Hagrat Temples

Dit complex bij het dorpje Magrri bestaat uit twee tempels en een aantal stenen hutten dat ouder is dan de tempels. De grootste tempel is van het Ġgantija type en werden gebouwd rond

3600 v.C. De kleinere aan de noordkant van de groete is uit een latere fase (3200 v.Chr.). In de grote tempel werd een miniatuurafbeelding van de tempel gevonden. Deze is nu te zien in het Nationaal Archeologisch Museum. Toegang tot dit complex is beperkt (info: www.heritagemalta.org)

Tarxien Temples

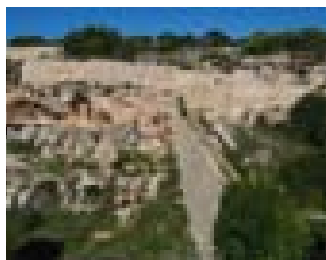
Dit complex dat iets ten oosten van de hoofdstad Valetta ligt is volledig omringd door moderne bebouwing. Het geheel bestaat uit 4 tempels. De vroegste tempel ligt in het noordoosten en

stamt uit dezelfde tijd als de Ġgantija tempel op Gozo (3600 v.Chr.) De overige zijn gebouwd tussen 3100 en 2500 v.Chr. In de eerste rechter zijkapel van de meest zuidelijke trof men het onderstuk van een enorm beeld aan. Dit beeld staat nu in het Nationaal Archeologisch Museum. Op de plek waar het werd gevonden staat nu een kopie.

Tas-Silġ, Malta

Zie pag. 25-28 in deze special.

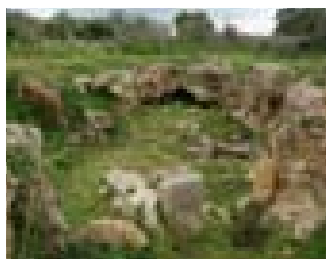
Nadere info: David Cardona, Tas-Silġ. From Prehistoric Temple to Byzantine Church. In: Current World Archaeology, Issue 59, 18-24

Victoria Lines

De Victoria Lines bestaan uit een serie, onderling door een betonnen muur verbonden, forten en stellingen met een lengte van 12 kilometer. Zij werden in het begin van de

19^e eeuw door de Engelsen aangelegd als verdedigingslinie. De Lines beginnen bij Madliena aan de oostkust en loopt dwars over het eiland tot Binġemma aan de westkust en deelt het eiland dwars door midden. Dit was bedoeld om het sterk bevolkte zuidelijk deel van het eiland, waar zich ook de voor de Engelse vitale haveninstallaties bevonden, te beschermen. De Lines vormen de eerste geheel in beton opgetrokken verdedigingslinie in de geschiedenis.

Xagħra Stone Circle

Deze site op Gozo vormt in feite geen stenen cirkel maar een prehistorische ondergrondse begraafplaats bij een dorp dat op 400 m van de Ġgantija Temples gelegen is. De oudste begra-

vingen dateren hier van rond 4000 v.Chr., maar de plaats werd intensief gebruikt in de laatste fase van de Tempel Periode (Tarxien fase) tussen 3000 en 2500 v.Chr.

Żejtun Roman Villa Project

(<https://www.um.edu.mt/arts/classics-archaeo/projects/zejtunvilla>)

In het zuidoosten van Malta werden in de jaren 60 van de vorige eeuw bij de bouw van een nieuwe dorpsschool resten gevonden van een grote cistern en waterleidingen. Begin jaren '70 werd op deze locatie archeologisch onderzoek verricht, waarbij resten van een boerenhoeve, een olijpers en een tweede cistern uit de Romeinse tijd, alsmede bronstijd aardewerk aan het licht kwamen. De Universiteit van Malta verricht hier sinds 2006 verder onderzoek om meer over de site aan de weet te komen.

Colofon Special Malta Teksten: Lou Lichtenberg en Joost Vermeulen Overige foto's: Rénie van der Putte

Literatuur

- > David H. Trump (Daniel Cilia, foto), *Malta. Prehistory and Temples*. Serie: Malta's Living Heritage, Midsea Books Ltd., ISBN 99909-93-94-7
- > Anthony Bonanno (Daniel Cilia, foto), *Malta. Phoenician, Punic and Roman*. Serie: Malta's Living Heritage, Midsea Books Ltd., ISBN 99932-7-035-0
- > Charles Dalli (Daniel Cilia, foto), *Malta. The Medieval Millennium*. Serie: Malta's Living Heritage, Midsea Books Ltd., ISBN 99932-7-103-9
- > Thomas Freller (Daniel Cilia, foto), *Malta. The Order of St. John*. Serie: Malta's Living Heritage, Midsea Books Ltd., ISBN 978-99932-7-298-4

